

ШКОЛА С. М.

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного права
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)

УДК 342.9, 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.57>

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

У статті досліджуються основні аспекти застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі з метою забезпечення прав людини. Запобіжні заходи є важливими інструментами кримінального провадження, що обмежують конституційні права і свободи підозрюваних та обвинувачених осіб. Розглядається необхідність дотримання балансу між забезпеченням правосуддя та захистом прав і свобод особи при застосуванні запобіжних заходів. Обговорюється важливість використання комбінації даних про минулі дії особи та ймовірну майбутню поведінку для обґрунтування рішень про обрання запобіжних заходів. Підкреслюється значення вмотивованих рішень, які базуються на сукупності доказів, відповідно до конституційних вимог і міжнародних стандартів. Вивчається структура запобіжних заходів, що дозволяє адекватно застосовувати заходи залежно від ступеня тяжкості правопорушення. Аналізується роль слідчого судді у забезпеченні законності та виправданості запобіжних заходів через оцінку обґрунтованої підозри та відповідності заходу потребам досудового розслідування. Висвітлюється важливість конкретних доказів для підтвердження необхідності застосування запобіжних заходів з метою попередження неналежної поведінки підозрюваного або обвинуваченого. Розглядається практика Європейського суду з прав людини, яка впливає на розуміння та застосування терміну «обґрунтована підозра», що є важливим для прийняття рішень щодо запобіжних заходів. Окремо підкреслюється відповідність застосування запобіжних заходів положенням Конституції України та міжнародним правовим стандартам, що забезпечує правомірність і обґрунтованість таких рішень. У статті робиться висновок, що комплексне застосування підстав, передбачених КПК України, щодо застосування запобіжних заходів, сприяє об'єктивному прийняттю процесуальних рішень та забезпеченню гарантій прав і свобод осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень.

Ключові слова: запобіжний захід, кримінальні правопорушення, кримінальний процес, доказування, правова допомога, Верховний суд, ЄСПЛ, справедлива рівновага.

Shkola S. M. Human rights principles in the selection of preventive measures

The article examines the main aspects of the application of preventive measures in criminal proceedings with a view to ensuring human rights. Precautionary measures are important instruments of criminal proceedings which restrict the constitutional rights and freedoms of suspects and accused persons. The author examines the need to strike a balance between ensuring justice and protecting individual rights and freedoms when applying preventive measures. The author discusses the importance of using a combination of data on a person's past actions and likely future behavior to substantiate decisions on the choice of preventive measures. The author emphasizes

the importance of reasoned decisions based on a body of evidence in accordance with constitutional requirements and international standards. The structure of preventive measures is studied, which allows for adequate application of measures depending on the severity of the offense. The author analyzes the role of the investigating judge in ensuring the legality and justification of preventive measures by assessing reasonable suspicion and compliance of the measure with the needs of the pre-trial investigation. The author highlights the importance of specific evidence to confirm the need for preventive measures to prevent misconduct of the suspect or accused. The author examines the case law of the European Court of Human Rights, which affects the understanding and application of the term «reasonable suspicion», which is important for making decisions on preventive measures. The author emphasizes that the application of preventive measures complies with the provisions of the Constitution of Ukraine and international legal standards, which ensures the legality and validity of such decisions. The article concludes that a comprehensive application of the grounds provided for in the CPC of Ukraine for the application of preventive measures contributes to objective procedural decision-making and guarantees of the rights and freedoms of persons suspected or accused of committing criminal offenses.

Key words: *preventive measure, criminal offenses, criminal procedure, evidence, legal aid, Supreme Court, ECHR, fair balance.*

Постановка проблеми. Забезпечення прав людини при обранні запобіжних заходів є однією з ключових складових демократичного суспільства та правової держави. Правові гарантії захисту особи, яка перебуває під підозрою або обвинуваченням, є важливим елементом кримінального процесу, що запобігає можливим зловживанням з боку правоохоронних органів та забезпечує справедливість судового розгляду. У цій статті розглядаються основні принципи забезпечення прав людини під час застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Всі заходи забезпечення кримінального провадження повинні відповідати нормам закону, який чітко визначає підстави та порядок їх застосування. Це гарантує, що права підозрюваних та обвинувачених не будуть порушені необґрунтованими діями правоохоронних органів. Застосування запобіжних заходів повинно бути пропорційним тяжкості правопорушення та ризикам, які можуть виникнути внаслідок невжиття таких заходів. Це означає, що обраний запобіжний захід не повинен бути більш суворим, ніж це необхідно для досягнення цілей досудового розслідування. Кожне рішення про застосування запобіжного заходу повинно базуватися на достатніх доказах, які підтверджують необхідність такого заходу. Це забезпечує уникнення необґрунтованого обмеження прав особи. Застосування запобіжних заходів повинно перебувати під ефективним контролем суду. Це гарантує незалежність та неупередженість прийняття рішень, а також забезпечує дотримання прав підозрюваних та обвинувачених. Підозрювані та обвинувачені повинні мати можливість реалізувати своє право на захист, включаючи право на адвоката та право на ознайомлення з матеріалами справи. Це є важливим елементом справедливого судового розгляду [2]. Всі сторони кримінального процесу повинні мати рівні можливості для подання доказів, участі в судових засіданнях та захисту своїх прав. Це забезпечує баланс між інтересами обвинувачення та захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми застосування запобіжних заходів досліджували такі науковці, як В.Т. Нор, В.В. Рожнова, О.В. Капліна, Л.Д. Удалова, Т.Г. Фоміна, О.Ю. Хабло, В.І. Фаринник, О.Г. Шило, М.І. Шевчук, М.Є. Шумило та інші. Вказані вчені, здебільшого, приділяли увагу проблемам визначення підстав для застосування запобіжних заходів, особливостям доказування наявності ризиків, а також строкам застосування запобіжних заходів. Принцип пропорційності у кримінальному процесі досліджували Ю. П. Аленін, В. К. Волошина, І. В. Гловюк, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов,

В. В. Михайленко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров, Г.Ю. Юдківська та інші. Проте, дослідженню питання дотримання принципу пропорційності при застосуванні запобіжних заходів не було приділено належної уваги, що обумовлює актуальність та необхідність подальшого вивчення цієї проблеми.

Метою є системний аналіз та узагальнення принципів забезпечення прав людини при обранні запобіжних заходів у кримінальному процесі України. Важливим є визначення правових основ і нормативних вимог, що регулюють застосування запобіжних заходів; аналіз існуючих теоретичних підходів до обґрунтування підстав для обрання запобіжних заходів; оцінка ролі слідчого судді у процесі застосування запобіжних заходів та забезпечення прав і свобод підозрюваних та обвинувачених осіб; дослідження впливу міжнародної практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини, на національне законодавство і практику застосування запобіжних заходів; визначення основних проблем і недоліків у чинній практиці застосування запобіжних заходів та надання пропозицій щодо їх удосконалення з метою забезпечення ефективного захисту прав людини; формулювання рекомендацій щодо підвищення рівня захисту прав та свобод осіб у кримінальному процесі через вдосконалення нормативно-правового регулювання та практики застосування запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення прав людини при застосуванні запобіжних заходів є важливою складовою кримінального процесу, оскільки такі заходи передбачають обмеження конституційних прав і свобод підозрюваних або обвинувачених у скоєнні кримінальних правопорушень.

Запобіжні заходи - це інструменти кримінального провадження, які обмежують конституційні права та свободи осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень. Основні підстави для їх застосування визначені в статті 132 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, і включають законність, обґрунтованість та співмірність таких дій з характером протиправних діянь.

Термін «підстава» у кримінальному процесі означає головне, на чому базується застосування запобіжного заходу. В академічному тлумачному словнику української мови, «підстава» визначається як те, на чому базується чи пояснюється дія або поведінка.

КПК України встановлює ієрархію запобіжних заходів у кримінальному процесі: від найм'якшого, яким є особисте зобов'язання, до найсуворішого – тримання під вартою. Слідчий або прокурор зобов'язані довести суду обґрунтованість застосування обраного запобіжного заходу та неможливість застосування менш суворого [1, с. 103].

Важливою складовою рішення про застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри. За практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), обґрунтована підозра має базуватися на фактах або інформації, що можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити правопорушення.

Слідчий суддя оцінює наявність обґрунтованої підозри та виправданість застосування запобіжного заходу, беручи до уваги потреби досудового розслідування [8, с. 120]. Прийняття рішення про обрання запобіжного заходу є відповідальним кроком, оскільки воно завжди пов'язане з обмеженням особистої свободи людини і повинно бути обґрунтованим та відповідати законодавчим вимогам.

Практика ЄСПЛ є важливою у визначенні критеріїв обґрунтованої підозри. Наприклад, у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» визначено, що обґрунтована підозра має базуватися на фактах, які можуть переконати об'єктивного спостерігача у можливості вчинення правопорушення. Інший приклад – справа «Мюррей проти Сполученого Королівства», де визначено, що мета затримання для допиту полягає в сприянні розслідуванню злочину [6, с. 5].

Забезпечення прав людини при застосуванні запобіжних заходів є критично важливим елементом кримінального процесу. Ієрархія запобіжних заходів, обґрунтованість підозри та роль слідчого судді – ключові аспекти, що гарантують дотримання прав людини та законності в кримінальному провадженні [4, с. 46]. Практика ЄСПЛ допомагає встановити стандарти, які сприяють захисту прав осіб, підозрюваних або обвинувачених у кримінальних правопорушеннях.

В теоретичних дослідженнях проблеми визначення змісту підстав для обґрунтування рішень у кримінальному процесі існують різні точки зору. М. А. Погорецький виділяє дві основні групи поглядів, що базуються на ставленні правників до цього питання.

Перша група дослідників вважає, що підстави для прийняття будь-яких процесуальних рішень, включаючи застосування запобіжних заходів та інших заходів примусу, повинні базуватися виключно на сукупності доказів, які забезпечують їх вірогідність. Ці дослідники відкидають можливість використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності (ОРД) як підстав для застосування запобіжних заходів.

Друга група, до якої належить М. А. Погорецький, підтримує думку, що підставами для обрання запобіжного заходу можуть бути лише докази, отримані в рамках кримінального процесу, включаючи матеріали ОРД. Вчений зазначає, що правовий статус обвинуваченого, визначений на підставі вмотивованої постанови слідчого, передбачає наявність достатніх доказів, які вказують на вчинення особою злочину. Відповідно до статті 29 Конституції України, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду та тільки на підставах і в порядку, встановлених законом. Це підтверджує, що взяття під варту можливе лише на підставі рішення, обґрунтованого сукупністю доказів, включаючи матеріали ОРД.

Зазначений підхід відповідає статті 5 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також практиці Європейського суду з прав людини. Згідно з засадами доказового права, правовий статус суб'єктів, до яких застосовуються запобіжні заходи, передбачає, що зміст підстав для їх застосування може бути лише сукупністю доказів, які обґрунтовують відповідне процесуальне рішення.

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року підхід законодавця до підстав застосування запобіжних заходів зазнав змін. Раніше вважалося, що основою для таких рішень повинна бути лише сукупність доказів. Однак новий КПК передбачає більш гнучкий підхід, що враховує як доказову базу, так і інші аспекти, пов'язані з забезпеченням прав і свобод підозрюваних та обвинувачених [7, с. 272].

Таким чином, перша група дослідників вважає, що підставами для застосування запобіжних заходів повинна бути виключно сукупність доказів, тоді як друга група допускає використання матеріалів ОРД [5, с. 103]. З прийняттям нового КПК підхід до підстав застосування запобіжних заходів змінився, що відображає еволюцію кримінального процесуального законодавства України.

Деякі дослідники вважають, що для прийняття рішення про застосування запобіжного заходу необхідно використовувати комбінацію даних. До цих даних належать: 1) інформація, яка свідчить про причетність особи до скоєння злочину; 2) інформація, що вказує на можливість вчинення особою дій, що входять до переліку ризиків, передбачених ст. 177 КПК України. Таким чином, ця комбінація даних складається з інформації про минулі дії особи та ймовірну майбутню поведінку (дані, що підтверджують можливість вчинення особою дій, віднесених до ризиків згідно з ст. 177 КПК України) [3, с. 184].

Ю. Г. Овчинніков зазначає, що підставами для обрання запобіжного заходу слід вважати сукупність даних, які вказують на: 1) причетність особи до скоєного злочину; 2) її потенційну протиправну поведінку; 3) обставини, які враховуються при виборі запобіжного заходу. С. П. Єфимічев також наголошує на необхідності сукупності матеріально-правових і кримінально-процесуальних підстав для реалізації відповідної процедури.

П. М. Давидов відзначає, що підставами для застосування запобіжних заходів є фактичні дані, які вказують на вчинення злочину даною особою, а також дані, що встановлюють можливість ухилення від слідства та суду, відбування покарання, або вчинення інших протизаконних дій, що перешкоджають встановленню істини.

Отже, тільки комплексне застосування підстав, передбачених КПК України, для застосування запобіжних заходів, може об'єктивно сприяти прийняттю процесуального рішення та забезпечити гарантії прав і свобод особи.

Висновки. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні є важливим механізмом забезпечення законності та правопорядку, одночасно обмежуючи конституційні права і свободи підозрюваних та обвинувачених осіб. Основними висновками цієї статті є наступні. Запобіжні заходи повинні застосовуватися лише за наявності вагомих підстав, що базуються на сукупності доказів. Це гарантує дотримання прав і свобод особи, забезпечуючи баланс між потребою у забезпеченні правосуддя та захистом індивідуальних прав. При прийнятті рішення про обрання запобіжного заходу необхідно використовувати комбінацію даних, які включають інформацію про минулі дії особи та ймовірну майбутню поведінку. Це дозволяє більш об'єктивно оцінити ризики та необхідність застосування конкретного заходу. Рішення про застосування запобіжного заходу повинні бути вмотивованими та базуватися на сукупності доказів. Це відповідає конституційним вимогам і міжнародним стандартам, що забезпечують правову захищеність особи. Важливим аспектом є ієрархічна структура запобіжних заходів, де найменш суворим є особисте зобов'язання, а найсуворішим – тримання під вартою. Це сприяє адекватному застосуванню заходів залежно від конкретних обставин справи та ступеня тяжкості правопорушення. Слідчий суддя відіграє ключову роль у забезпеченні законності та виправданості запобіжних заходів. Він оцінює наявність обґрунтованої підозри та відповідність застосування заходу потребам досудового розслідування. Застосування запобіжних заходів повинно базуватися на конкретних доказах, що підтверджують необхідність попередження неналежної поведінки підозрюваного або обвинуваченого. Це забезпечує об'єктивність та обґрунтованість прийнятих рішень. В цілому, комплексне застосування передбачених КПК України підстав щодо застосування запобіжних заходів сприяє об'єктивному прийняттю процесуальних рішень та забезпеченню гарантій прав і свобод осіб, підозрюваних або обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2-х т. Т. 1. / Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова Харків: Право, 2012. 768 с
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
3. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
4. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
5. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : Монографія. 2-ге видання, змінене і доповнене / В. О. Попелюшко. – *Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія»*, 2010. – 600 с
6. Фаринник В. І. Особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник України*. 2012. № 38. С. 4-8
7. Хабло О.Ю. Обґрунтування підстав застосування запобіжних заходів: конвенційні стандарти та вітчизняна практика. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 270-278.
8. Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України*. 2015. № 4 (13). С. 118-123.

